

Iustum Aequum Salutare

XVI. 2020. 3. • 121–138.

„CSÁSZÁR Ő FELSÉGE IMMÁRON MAGYARORSZÁGHOZ SEMMI KÖZIT NEM ÁRTJA”

A Bocskay-felkelés, a bécsi békesség és a hitlevél összefüggései

LIKTOR Zoltán Attila
megbízott oktató (PPKE JÁK)

„Valameddig pedig a Magyar Korona ott fen nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar Királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fentartani, mert nekik is oltalmokra, javokra léssen. Ha pedig Isten azt adná, hogy a Magyar Korona, Magyarországban magyar kézhez kelne, egy koronás királyság alá, úgy az Erdélyieket is intyűk, nem hogy attól elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segélyék tehetségek szerént, és egyenlő értelemből azon Korona alá a régi mód szerént adják magokat” (Bocskay István politikai végrendeletéből)

1. Bevezetés

1608-ban a magyarok vezette magyar–osztrák–cseh (morva) összefogás egy alkalmatlan, a politikai realitásérzékét az évtizedek során teljesen elvesztett, zsarnokoskodó, mentális gondokkal küszködő, alkoholista vezetőt távolított el a hatalomból Habsburg Rudolf császár–király személyében. Az új (II.) Mátyás király pedig kibékült a nemzettel és a magyarság nagyon is jogos, régi sérelmei közül, amit csak lehetett, orvosolt. Az akkor törvénybe iktatott (megerősített) szabadságok évszázadokra meghatározták a magyar alkotmányos identitást és berendezkedést. Továbbá a későbbi alkotmánybiztosítékok egyik elemének, a hitlevél kiadásának állandósulásához – és azok tartalmának meghatározásához – is jelentősen hozzájárultak. Míg a régebbi irodalom a 16. századot illetően megoszlott az abszolutizmus és a centralizáció termi-

nus kapcsán (Zimányi Vera,¹ Benda Kálmán,² Makkai László³ Wittmann Tibor, R. Várkonyi Ágnes⁴) addig az újabb irodalom már inkább centralizációs törekvésekről, legújabbban pedig „fiscal-military state”-ről beszél nemcsak a Spanyol Monarchia⁵ de a Habsburg Monarchia vonatkozásában is.⁶

A marxista-leninista történetírás (jórészt) alkalmatlan arra, hogy a 16–17. századi Habsburg-magyar közjogi viszony tekintetében reális képet alkossunk. Ezzel szemben az utóbbi években a hazai történetírásban egy új, világos tendencia bontakozik ki, amelynek lényege, hogy le kell számolni azzal a felfogással, amely szerint csupán Bécs gyarmata voltunk. A Magyar Királyság a Habsburg Monarchiának a legfontosabb országa volt, és ez még a szimbolikában is kifejezésre jutott, amint az Pálffy Géza írásaiból egyértelműen kirajzolódik.⁷ Pálffy álláspontja, hogy a Habsburgok és a (magyar) rendek közötti viszony egy minden részletében összetett, soktényezős, kölcsönösen aránytalan viszony volt, amely mindennek előtt az egymásrautaltságra épült.⁸ Monostori Tibor arra is emlékeztet azonban, hogy a korszakot nem csupán a dunai monarchia, hanem az egész uralkodóház 16–17. századi koordinátarendszerében érdemes vizsgálni.⁹

2. A Habsburg-politika a Bocskay-felkelés és a bécsi békeség (1606) előtt

Habsburg Rudolf uralkodásának (1576–1608/11/12) magyar és nemzetközi szemszögből is egyik legfontosabb eseménye kétségtelenül a tizenöt éves háború (1591–1606). A 16–17. század fordulóján a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között dúló fegyveres konfliktus színtere – a Buda elfoglalása (1541) után három részre szakított – Magyarország volt. A Habsburgok célja Magyarország felszabadítása volt, ehhez

¹ ZIMÁNYI Vera: Az 1610–1630-as évek problémái. *Történelmi Szemle*, XI. évf., 1968/1–2. 133–140. „A vizsgált időszak a tizenöt éves háborút és a Bocskai-felkelést lezáró bécsi béke, valamint az 1608-as országgyűlés utáni évekkel kezdődik, amikor is a rendiség és a Habsburgok abszolutista törekvései között átmeneti egyensúly alakult ki, s a magyar uralkodó osztálynak sikerült megszilárdítania a rendi-feudális államszervezet bástyáit mind a városi polgárság, mind pedig a parasztság rovására.”

² BENDA Kálmán: A Habsburg-abszolutizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. század fordulóján. *Történelmi Szemle*, XXVII. évf., 1984/3. 445–479.

³ MAKKAI László: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. *Történelmi Szemle*, XVII. évf., 1974/1–2. 155–182.

⁴ R. VÁRKONYI Ágnes: Vita az abszolutizmus kérdéseiről. *Történelmi Szemle*, V. évf., 1962/1. 89–101.

⁵ KÖRPÁS Zoltán: A fiskális-katonai állam és a Katolikus Monarchia a 16–17. században. *Századok*, 152. évf., 2018/5. 981–1012.

⁶ KENYERES István – PÁLFFY Géza: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság had- és pénzügyigazgatásának fejlődése a 16–17. században. *Századok*, 152. évf., 2018/5. 1033–1076.

⁷ PÁLFFY Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle*, XLVII. évf., 2005/3–4. 241–275.

⁸ PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015.

⁹ MONOSTORI Tibor: A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemónia korában (1558–1648). *Századok*, 143. évf., 2009/5. 1023–1062.

– spanyol közvetítésre¹⁰ – megnyerték somlyai Báthory Zsigmond Erdélyét¹¹ is (1595) azonban a váltakozó eredménnyel, részsikerekkel (Esztergom megvétele, gyurgyevői csata) kudarcokkal (Buda, Székesfehérvár sikertelen ostromai) és súlyos veszteségekkel (mezőkeresztesi csata, Eger eleste) vegyes háború nem hozott átütő sikert. Az a tény, hogy Magyarországot Mohács után nem tudják megvédeni, majd egészen a 17. század végéig sem sikerül felszabadítani a Habsburgoknak, betudható elsősorban is a szemforgatóan aljas francia politikának, amely a Párizs–Isztambul tengely mentén kifejezetten gátolta az ország egységének helyreállítását. A hazai¹² és a nemzetközi¹³ történetírás is így tartja számon. „Sem Franciaország, sem Törökország nem látta célszerűnek a Habsburgok akkori nagy hatalmának újabb növekedését s mind a kettő inkább óhajtotta, hogy Magyarország szétdarabolódjék s egyik része mint török vazallus állam kész eszköze legyen a török–francia politikának, csak együtt ne legyen Habsburg uralom alatt”.¹⁴ Még annak ellenére sem, hogy ahhoz jelentős birodalmi¹⁵ és spa-

¹⁰ Javier ARIENZA ARIENZA: *La crónica hispana de la guerra de los quince años* (1593–1606) según Guillén de San Clemente y de Centelles, embajador de Felipe II y Felipe III en la corte de Praga entre los años 1581 y 1608. Doktori értekezés. Szeged, 2009.

¹¹ Rubén GONZALEZ CUERVA: „A kiváló erdélyi fejedelem” A török elleni hosszú háború (1593–1606) a relaciones de sucesos tükrében. *Történelmi Szemle*, LVIII évf., 2016/4. 565–584.; MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1526–1608)*. Budapest, Franklin, 1899–1901. [a továbbiakban: *CJH*.] LVI. tc. De tractatibus Transylvanicis., a megkötött egyezsége aláíróként ott szerepel a prágai spanyol követ Guillén de San Clemente is.

¹² SZÁNTÓ Imre: *Magyarország nemzetközi helyzete Mohács után*. Szeged, 1975. 20–21. „I. Ferenc francia királyt egyáltalán nem befolyásolta a török előretörése abban, hogy gazdasági és politikai előnyök fejében jó viszonyt építsen ki az oszmán hódítókkal. [...] A szövetséges partnerek változtak, de Franciaország összejártsága a törökkel a Habsburgok ellen, hosszú ideig döntő tényezője volt az európai politikának”.

¹³ Evrim TÜRKÇELİK: El Imperio Otomano y la política de alianzas: las relaciones franco-otomanas en el tránsito del siglo XVI al XVII. *Hispania*, Vol. LXXV. (2015) 39–68. 50. „Desde su coronación hasta la paz de Vervins, la actitud diplomática de Enrique IV hacia los otomanos se dividió entre las repetidas ofertas de fiel alianza y la presión de hacer la paz con sus enemigos. Conocía el temor otomano a que una paz con Felipe II permitiera a los españoles socorrer eficazmente Hungría y posibilitara que el Papa organizara a los príncipes cristianos en una Santa Liga”.

¹⁴ KARÁCSON Imre: A francia-török szövetség működése Erdély külviváskodására 1551 után. *Századok*, 43. évf. (1909) 416–422. 416.

¹⁵ Wolfgang STEGLICH: *Die Reichstürkenhilfe in der Zeit Karls V. Militärgeschichtliche Mitteilungen*. 1972. 7–55.; Peter RAUSCHER: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfen von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkriegs” (1548–1593). In: Friedrich EDELMAYER – Maximilian LANZINNER – Peter RAUSCHER (ed.): *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. [Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 38.] München–Wien, 2003. 45–83.; Winfried SCHULZE: Die Erträge der Reichssteuern zwischen 1576 und 1606. In: Wilhelm BERGES – Hans HERZFELD – Henryk SKRZYPCZAK: *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands. Publikationsorgan der Historischen Kommission zu Berlin*. 27. Berlin, 1978. 169–185.

nyol¹⁶ segítség is járult.¹⁷ A Habsburg–Oszmán vetélkedést még a tizenöt éves háború időszakában is mindkét fél részéről erős vallási-politikai propaganda övezte,¹⁸ amely már a 16. század első felében is jellemző volt,¹⁹ az elhúzódó fegyveres vetélkedéshez (tizenöt éves háború) valójában egyik félnek sem volt igazán kellő, rendelkezésre álló erőforrása. Ivanics Mária emlékeztet, hogy a háború során számos békekötési kísérlet történt, „mindig akkor nyúltak a diplomácia eszközeihez, amikor a fegyverek egyik oldalon diadalt arattak, illetőleg a másik küzdőfél számára kudarcra fenyegettek”.²⁰ Kenyeres István mutatta ki, hogy a „Habsburg Monarchia számára a Magyar Királyság azonban nem csupán egy állandó hadiköltség-kifizető helyet, pénzügyi teherként jelentett, hanem a csonka ország az egyik legjelentősebb bevétel is produkálta a korabeli birodalmi „államháztartásnak”.²¹ A hatalmas vér- és pénzáldozattal járó

¹⁶ MONOSTORI Tibor: *Adatok az amerikai nemesfémek európai importja és a török elleni küzdelem finanszírozása közötti összefüggésekre a tizenöt éves háború időszakában (1591–1606)*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2009. 108–114.; Rubén GONZÁLEZ CUERVA: Cruzada y dinastía: Las mujeres de la Casa de Austria ante la larga guerra de Hungría. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – MARIA PAULA MARÇAL LOURENÇO (ed.): *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa*. Las Casas de las Reinas (siglos XV–XIX). Polifemo, 2009. 1149–1186.

¹⁷ A spanyol pénzügyi, katonai segítség a 16–17. században egyébként folyamatos volt, erre vonatkozóan ld. Peter RAUSCHER: Carlos V, Fernando I y la ayuda del Sacro Imperio contra los turcos. Dinero, religión y defensa de la Cristinidad. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558)*. 4. kötet. 2001. 363–384.; SZÁSZDI István: Spanyol segítség a török elleni harcban: Adalékok a spanyol-magyar katonai kapcsolatok 16. századi történetéhez = Castilian Support in the Fight against the Turks: Contributions to the History of the Military Relations between Spain and Hungary in the 16th Century. *Világtörténet*, 9. évf., 2019/2. 219–233.; Antonio José RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ: Financial and military cooperation between the Spanish Crown and the Emperor in the 17th century. In: Peter RAUSCHER (ed.): *Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*. Münster, Aschendorff Verlag, 2010. 575–605.; Rubén GONZÁLEZ CUERVA: La última cruzada: España en la guerra de la Liga Santa (1683–1699). In: Porfirio SANZ CAMAÑES (ed.): *Tiempo de cambios guerra, diplomacia y política internacional de la Monarquía Hispánica (1648–1700)*. Madrid, Actas, 2012. 221–248.

¹⁸ Heinz SCHILLING: Az európai hatalmi rendszer 1600 körül – a kora újkori felekezeti fundamentalizmus és annak meghaladása. *Történelmi Szemle*, XLV évf., 2003/3–4. 201–212. „Ez a harc elsősorban azért kap fundamentalista jelleget, hogy azt mint világvége-történet, Krisztus és az Antikrisztus seregei közötti apokaliptikus küzdelmet értelmezik”.

¹⁹ Ágoston Gábor: Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció. *Történelmi Szemle*, XLV évf., 2003/1–2. 1–24. „A tuniszi győzelem propagandacélokra történő kihasználásának talán leghatékonyabb módja a császár 1535–1536. évi, majd egy esztendeig tartó, itáliai utazása és az utazás során rendezett pompás diadalmenetek és katonai felvonulások voltak”. „A szulejmáni propaganda a Habsburgokéhoz hasonlóan kiaknáztatta a szultánnak „a hit ellenségei” felett aratott győzelmeit”.

²⁰ IVANICS Mária: A zsitvatoroki békéhez vezető út. *Történelmi Szemle*, XXXV évf., 1993/3–4. 297–311. A diplomáciatörténet – köztük a Habsburg–Oszmán kapcsolatok – kutatása az elmúlt évtizedben lendületet kapott, ld. Arno STROHMEYER: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete. *Történelmi Szemle*, LIX évf., 2017/2. 177–198.

²¹ KENYERES István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle*, LV évf., 2013/4. 541–568.

konfliktus során – békeidőszakban évi 2–3 forint adót volt szokás megajánlani²² jobbagyportánként, a háborúban volt olyan év (1595) amikor 15 forintot szavaztak meg a királynak az országgyűlésen²³ – részben éppen a sikertelenség miatt a nemzet és a király hagyományosan amúgy sem bensőséges viszonya²⁴ még inkább hűvösebbé vált. A hosszú évekig (1563–1571) a madridi udvarban nevelkedett Rudolf királlyal – apjához, Miksához képest – keményvonalas, *reakciós* kurzus²⁵ vette kezdetét a bécsi udvarban, aki valahogy nem találta a közös hangot a magyarsággal. A magyarországi hadi ügyeket trónra kerülését követően az első adandó alkalommal nagybátyjára, Károly főhercegre (†1590) és öccsére, Ernő főhercegre (†1595) bízta.²⁶ Ez a politika a király egész uralkodásán végighúzódik, amikor Rudolf a háború során átvette Erdélyt, a tervek szerint öccse, Miksa főherceg került volna az élére.²⁷ A császár-király rideg, rugalmatlan politikai magatartása már trónra kerülését követően szinte azonnal megmutatkozott, 1580-ban Rudolf a rendek sérelmeit csak azt követően lett volna hajlandó ugyanis számba venni, hogy azok megszavazzák az ő előterjesztését. A király – aki egyébként meg sem jelent az országgyűlésen – nem engedett, a gyűlés az előtt oszlott szét, hogy a királyi előterjesztést az egyáltalán tárgyalásba vette volna.²⁸ „Az adómegajánlás a magyar rendek legfontosabb fegyvere volt az uralkodóval folytatott diétai alkujukban, melyhez kiváltságaik megőrzésének és sérelmeik orvoslásának érdekében nyúlhattak”.²⁹ Miután 1583-ban Bécsből Prágába költözött az udvar – hiába kérlelték később Rudolfot évtizedeken át a magyarok³⁰ – soha többé nem jött Magyarországra. Az aktív politizálásból is egyre inkább kivonta magát, az országgyűléseken is öccsei, Ernő, Miksa, Mátyás és Miksa Ernő főhercegek helyettesítették eseti felhatalmazások-

²² Az adómegajánlás 16–17. századi alakulásáról lásd bővebben: SZÍJÁRTÓ M. István: A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása. *Történelmi Szemle*, XLVI évf., 2004/3–4. 241–295.

²³ Ebből a jobbagyok kilenc a nemesek hat forintot fizettek, ld. *CJH*. 1595. évi III. tc.

²⁴ A rendek és a bécsi udvar viszonya a kezdetektől fogva konfliktusos volt, amely az egész 16. századon át megmaradt, igaz annak intenzitása hullámzott az évtizedek során, ld. PÁLFFY Géza: A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században. *Történelmi Szemle*, XLI évf., 1999/3–4. 331–367.

²⁵ Alexander KOLLER: El facción española y los nuncios en la corte de Maximiliano II y de Rodolfo II. María de Austria y la confesionalización católica del Imperio. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, 2011. 109–124.; Vojtěch KROUŽIL: Juan de Borja y los orígenes de la reforma católica en la corte del emperador Rodolfo II. In: Felix LABRADOR ARROYO (ed.): *II Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna*. Madrid, Universidad Rey Juan Carlos, 2015. 223–235.

²⁶ *CJH*. 1578. évi XV. tc.

²⁷ KRUPPA Tamás: Gubernator aut successor? Habsburg Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve 1597–1602. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, Tomus XXX évf. (2011) 265–280. Erdély megszerzésének kérdése a Habsburgok politikájában többször is napirenden volt, ld. OBORNI Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557–1563. *Történelmi Szemle*, XLV évf., 2003/1–2. 109–127.

²⁸ FRANKÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia VI. (1573–1581)*. Budapest, MTA, 1883. 335–354.

²⁹ SZÍJÁRTÓ M. (2004) i. m. 242.

³⁰ *CJH*. 1593. évi XVIII. tc. Supplicat status et ordines suae majestati, pro invisendo regno.

kal. Az uralkodó és a nemzet tehát szükségszerűen mindinkább elhidegült egymástól. Ezt a tizenöt éves háború eredménytelensége, Erdély romlása, a durva erőszakosságig fajuló ellenreformáció, a nyílt csalástól (1604-ben olyan cikkelyt csempészték a kihirdetett törvények közé, amelyről az országgyűlés nem tárgyalt³¹) sem visszariadó Habsburg-adminisztráció gátlástalansága csak fokozta. Ahogyan a két vezető politikus-hadvezér Pálffy Miklós gróf országbíró (†1600) és Nádasdy Ferenc gróf főkapitány (†1604) halála után a magyar nemesség vezető (főleg protestáns) rétege ellen induló koncepciós perek – lásd például az Illésházy-pert³² – és birtokelkobzások megszorodása, a fizetetlen végvári katonaság és az egzisztenciájukat veszítő rétegek elégedetlensége is csak tetézte. Makkai László szerint „a magyar uralkodó osztály az áldozatvállalást, a Habsburg-udvar pedig a centralizáció feladását nem volt hajlandó elfogadni”.³³ Az irodalomban (Károlyi Árpád, László Andor, Pálffy Géza, Péter Katalin stb.) egyetértés van abban, hogy az udvar stratégiai hibát követett el Illésházy üldöztetésével, a mágnás csatlakozása³⁴ Bocskayhoz, a felkelés (1604–1606) sikeréhez vezetett.³⁵ Bár jelen írás a felkelés nemzetközi összefüggéseivel nem foglalkozik, a hazai történetírás (Makkai) már korábban szorgalmazta annak feltárását.³⁶ Sokat elmond a rendek és a dinasztia viszonyáról Bocskay politikai végrendelete, amely világos különbséget tesz a legitim Habsburg uralkodó és a törvénytlenégeket elkövető Habsburg-adminisztráció között:

„A Római Császár Ő Felsége hűsége mellől, kit annakelőtte sok hasznos emlékezetes, és az egész keresztyénségnek javára való szolgálattal magamhoz kapcsoltam vala, ugyan az Ő Felsége tisztviselői éles kardgyokkal, fegyverekkel, és az Ő Felsége ágyuival váraim foglalásával minden törvény nélkül elkergetének az Ő Felsége hűsége mellől, életem oltalmáért fegyvert fogván az Ő Felsége hadai ellen, és szerencsét próbálva igaz igyemben, és nyilvánvaló igazságomban Isten megsegítvén, olly áldását mutatta dolgaiban ki, mind magam, és minden emberi reménség kívül, mint Móses régen a pásztorságból, Dávidot a juhok aklából, a bujdosó számkivetett Jephthét kivette, és a Népek fejedelmévé, királyává tette”.³⁷

³¹ KÁROLYI ÁRPÁD: *A huszonkettedik artikulus (Az 1604: XXII. törvényczikk) Történelmi tanulmány*. Budapest, 1889.

³² KÁROLYI ÁRPÁD: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Budapest, MTA, 1883.

³³ MAKKAJ (1974) i. m. 155.

³⁴ LÁSZLÓ ANDOR: Illésházy István csatlakozása Bocskaihoz (1605). *Történelmi Szemle*, LIX. évf., 2017/3. 379–398

³⁵ PÁLFFY (2015) i. m. 351–402.

³⁶ MAKKAJ László: Bocskai és európai kortársai. *Történelmi Szemle*, XVII. évf., 1974/4. 483–494.

³⁷ A fejedelem politikai végrendeletét ld. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9831.pdf

2.1. Rudolf bukása, Mátyás trónra kerülése és a bécsi békesség

A századfordulóra elhatalmasodó elmebetegsége mellett az évek során alkoholistává züllött Rudolf nem tudott már különbséget tenni képzeletvilága és a valóság között.³⁸ A magyarországi ügyeket Ernő főherceg Németalföldre való távozása³⁹ (1593) után a kilencvenes évektől leginkább Mátyás főherceg intézte, az országgyűlések élén is ő állt császári bátyja képviselőként, így az évtized(ek) során a teljes magyar egyházi és politikai vezetés személyesen megismerhette a főherceget. Nem véletlen, hogy a Bocskayval kötött bécsi békesség (1606) és a tizenöt éves háborút lezáró, húsz évre kötött zsitvatoroki béke⁴⁰ (1606) tárgyalásait is Mátyás vezette. Rudolf teljes politikai realitásérzékletlenségéről tesz tanúbizonyságot, hogy nem akarta betartani egyik szerződést sem, sőt új háborút akart az Oszmán Birodalommal szemben, pedig sem pénze, sem kül- vagy belpolitikai támogatottsága nem volt hozzá. Bocskay halála után bele akart avatkozni az erdélyi fejedelemsválasztásba, és bár a bécsi békesség értelmében Mátyás főherceg szabadon járhatott volna el magyar ügyekben, a békesség nem volt még becikkelyezve az országgyűlésben.⁴¹

Rudolf pedig az ellenreformáció erőszakos hívét, és a bécsi békességben foglalt protestánsoknak biztosított jogok ellenzőjét, ghymesí és gácsi gróf Forgách Ferencet nevezte ki esztergomi érsekké⁴² és egyben helytartóvá, amivel a bécsi békességben a Mátyásnak beígért teljhatalmú kormányzósága alól húzta ki a talajt. Ráadásul miután az 1607-ben összehívott országgyűlést hónapokig sem volt hajlandó megnyitni, az bosszúsan oszlott szét. Ez volt Rudolf utolsó húzása, amellyel maga ellen fordította a teljes politikai palettát. Mátyás – maga mögött tudva a Habsburg-ház nagy részének támogatását – a mozgolódó magyarság élére állva (Rudolf engedélye nélkül) összehívta az országgyűlést, ahol Rudolf eltávolításáról állapodtak meg, és összefogva a morva és osztrák rendekkel Mátyás hadsereg élén vonult Prága felé. Miután végre Madrid is

³⁸ ACSÁDY Ignác: Magyarország három részre oszlásának története (1526–1608). In: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest, Athenaeum, 1897. „Hajigál és csapkod maga körül, nyugtot sem ébren, sem alva nem talál, s maga is megbűvöltnek tartja magát. Időnként annyira erőt vesz rajta a félelem s a csüggedés, hogy nyavalyatöréstől vagy más efféléltől kell féltetni. Mindennek valóban bűvölet színe van vagy annál is több, mert néha órahosszat csendes és értelmes, azután csak megváltozik, bög néha úgy, mint az ökö, néha úgy, mint az oroszlan” – írta róla Mátyás főherceg.

³⁹ R. B. WERNHAM: Queen Elizabeth I, the Emperor Rudolph II, and Archduke Ernest, 1593–94. In: E. I. KOURI – Tom SCOTT (ed.): *Politics and Society in Reformation Europe*. Macmillan, 1987. 437–451.

⁴⁰ A nemzetközi irodalomból a zsitvatoroki békekötéssel kapcsolatban ld. Karl NEHRING: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609). *Századok*, 120. évf. (1986) 3–49.; Gustav RAYERLE: The Compromise at Zsitvatorok. *Archivum Ottomanicum*, vol. 6. (1980) 5–53.

⁴¹ *CJH*. Pacificatio Viennensis (1606) 3. cikkely 2.§. „ő fenségének [értsd: Mátyásnak] a magyarországi ügyekben Ő felségétől [értsd: Rudolftól] a végett nem olyan régen nyert teljes felhatalmazásánál fogva, a nádor és a magyar tanácsosok útján [...] mindazon dolgokban, amelyek Magyarországnak a fenntartására, meg az országglagók nyugalmára és javára szükségesnek látszanak, az a teljes hatalma és joga legyen, mintha éppen Ő felsége személyesen jelen lenne”.

⁴² ACKERMANN Kálmán: *Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek*. Budapest, 1918.

elengedte a császár-király kezét, az végleg elveszítette a kontrollt és onnantól az eseményeknek már nem alakítója csak elszenvedője volt.⁴³

Mátyást már megállítani nem tudta, gyakorlatilag sakk-mattot kapott. Kénytelen volt lemondani a magyar trónról, az osztrák örökös tartományokról és Morvaországról, azokat átengedte Mátyásnak, csak a cseh és a császári koronát tudta megtartani. Ezt követően közölték a magyar vármegyékkel a hírt: „Császár Ő felsége ezután Magyarországhoz semmi közit nem ártja többé”. Azonban ragaszkodtak hozzá, hogy mindennek a legszigorúbb törvényes keretek között kell zajlania, a mozgalom alkotmányos színezetet kapott.⁴⁴ Rudolf lemondott a trónról, a magyarokat pedig felmentette a neki tett hűségeskü alól, és lehetőséget adott az országgyűlésnek, hogy Mátyást választassák meg uruknak.⁴⁵ A magyarok körében az évtizedek alatt sokat forgolódó, a szokásait, igényeiket, gondolkodásukat, nyelvüket jól ismerő főherceg azonban nem ingyen kapta a koronát. A rendek azonnal benyújtották a számlát az új királynak: elvárták, hogy helyreállítsa az elmúlt időszakban megsértett alkotmányos szabadságokat, amire egyébként hajlandónak mutatkozott.

A jelen dolgozatnak ugyan nem tárgya, de mindenképpen meg kell említeni, hogy az irodalomban újabban van olyan álláspont (Gebei Sándor) amely szerint az erdélyi fejedelmek a magyar király elismerése nélkül nem voltak legitim uralkodók,⁴⁶ ezzel szemben egy másik irányzat szerint (Kármán Gábor) a *Pax* és *Pacificatio* kifejezésekből erre nem érdemes az egész korszakra kiterjesztve következtetést levonni.⁴⁷ A bécsi egyezség ugyan Rudolf király és Bocskay (fejedelem) között kötöttett, annak jelentős része a királyi Magyarországra (annak belügyeire) vonatkozott.⁴⁸ Lényegében a megelőző évtizedek alatt felhalmozódott sérelmeket és jogsértéseket kívánták orvosolni. Logikusan érvel Pálffy Géza akkor, amikor Bocskaynak a rendek érdekében a királlyal szemben a királyi Magyarország belügyeibe történt beavatkozása, továbbá fejedelmi örököseinek szánt, a magyarországi rendek és rendiség felett vállalt és vállalandó védhatalmi szerep – és politikai végrendeletében is ezt az utat jelölte ki utódainak –, olyan örökséget jelentett, amely egészen Erdély 1658-as török–tatár elpusztításáig az erdélyi fejedelmeket a magyarországi rendi dualizmus és az alkotmányos berendezkedés védelmezőivé avatta a Habsburg Birodalom örökös tartományaiban már kiépített abszolutizmussal és az abszolutista uralkodói törekvések magyarországi irányával

⁴³ WITTMAN Tibor: Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618). *Studia Mediaevalia Historiae Universalis*, 1. évf. (1959) 3–47.

⁴⁴ BENDA Kálmán: Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. *Történelmi Szemle*, XIII. évf., 1970/3. 404–427.

⁴⁵ *C.J.H.* 1608. évi (k. e.) dekrétum Előbeszéd.

⁴⁶ GEBEI Sándor: Az erdélyi fejedelmek legitimációjának kérdéséhez. In: BALLABÁS Dániel – BORBÉLY Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből*. [Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai 6.] Eger, Liceum, 2012. 37–52.

⁴⁷ KÁRMÁN Gábor: Pax és pacificatio. Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében. *Történelmi Szemle*, LVIII évf., 2016/2. 341–353.

⁴⁸ PÁLFFY Géza: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). [Századok füzetek 3.] Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2009.

szemben.⁴⁹ Bocskay István politikai végrendelete is erre intette a mindenkori erdélyi vezetést:

„Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen. Ha pedig Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellentartának, de sőt segéljék tehetségek szerént és egyenlő értelemből azon korona alá, a régi mód szerént, adják magokat”.⁵⁰

3. Az új Mátyás király által szentesített dekrétumok és azok jelentősége

Az 1608. évi országgyűlésen két törvénykönyvet alkottak, egyet még a koronázás előtt, egyet azt követően. Benda szerint „az uralkodói hatalom a Habsburg birodalom egész területén viaskodott, a magyar rendek pedig korábban elképzelhetetlen jogok birtokába jutottak”.⁵¹ Az ekkor meghozott dekrétumok jelentőségét mutatja, hogy a 17. században minden uralkodót – a koronázásuk⁵² előtt kiadott hitlevélbe foglalva – megeskettek annak betartására. A koronázási hitlevélben az uralkodó egyébként nagyrészt a bécsi békeségben lefektetett tételek megtartására – részletes, szövegszerű utalással – tett ígéretet. A 18. századtól kezdve – a Rákóczy-szabadságharc leverését (1711) követően – a hitlevél szövege jóval szűkszavúbb lett, abból sorra elmaradtak a Habsburg-udvar számára nem kívánatos, de már szokásos cikkelyek (például a vallásszabadság, a nádorválasztás, a nádori- és a báni joghatóság sértetlen megtartása stb.) jelzők és szófordulatok. Erről még lesz szó a későbbiekben.

1608-ban becikkelyezték a bécsi békeségben (*Pacificatio Viennensis*) és a zsitvatoroki békében foglaltakat.⁵³ Legelsőnek – a korabeli értelemben vett – vallásszabadságot, amely a katolikusok és protestánsok számára egyaránt biztosította vallásuk szabad gyakorlatát. Ez a korabeli európai vallási üldöztetések és vallásháborúk (lásd a német vagy a francia vallási konfliktusokat, vagy a később kirobbanó harmincéves háborút) tükrében óriási vívmány volt, „érdemes ezért a Bocskai-szabadságharcnak a vallás ügyében hozott rendelkezéseit és megállapodásait a nemzetközi összefüggéseiben is megvizsgálnunk” amint arra Tóth István György is felhívta már a figyelmet.⁵⁴ „Az ország túlnyomó többsége 1526 körül a római egyházhoz tartozott, míg a

⁴⁹ PÁLFFY Géza: Szakítások és kiegészések évszázada. A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle*, LVII évf., 2015/1. 51–66.

⁵⁰ http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9831.pdf

⁵¹ BENDA (1984) i. m. 479.

⁵² BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1987.

⁵³ CJH. 1608. évi (k. e.) II. tc. *De pace, cum Hungaris, et Turcis sancita*.

⁵⁴ CJH. 1608. évi (k. e.) I. tc., TÓTH István György: Bocskai István fejedelem és a katolikus egyház. *Történelmi Szemle* XLVII évf. 2005/1–2. 1–14. „Összevetve Mátyás főherceg és IV. Henrik okleveleit, lát-

16. század végére a három részre szakadt Magyarország lakóinak mintegy háromnegyede valamelyik protestáns felekezet híve volt”,⁵⁵ amelynek tükrében érthetővé válik a Habsburg-adminisztráció ellenreformációs törekvésének századfordulón felerősödő tendenciája. Kimondták, hogy a király háborút az ország(gyűlés) tudta és előzetes hozzájárulása nélkül ne indíthasson, se idegen katonákat az országba be ne hozhasson,⁵⁶ bár ez utóbbi a végvárrendszer fenntartása miatt gyakorlatilag kivitelezhetetlen volt.⁵⁷ Hazahozták a Szent Koronát, amelyet Rudolf még évtizedekkel azelőtt Bécsből magával vitt Prágába.⁵⁸ Kimondták, hogy az ország koronáját (corona regni) a pozsonyi várban kell őrizni,⁵⁹ hiszen ahogy Timon Ákos mondja:

„a szent korona nem a királyé, nem is az uralkodóházáé, mint a nyugati népeknél, hanem a magyar államé, melynek legfőbb hatalmát képviseli és annak egészét, a királyt és a nemzetet együtt jelképezi. Ezt a közjogi felfogást eléggé bizonyítja, hogy már Hunyady Mátyás óta a szent korona őrizetéről a király és a nemzet törvényhozás útján együttesen gondoskodik”.⁶⁰

A királyválasztásról ugyan a század végén (1687) lemondtak a rendek, a koronázáshoz viszont a későbbiekben is ragaszkodtak,⁶¹ Ferdinandy emeli ki, hogy

„ezen törvény tehát mindenütt a koronában való örökösödésről, a megkoronáztatáshoz örökösödés által nyert jogról beszél és nem azt mondja, hogy »örökösödik a királyi trónban« és pedig azért, mert a nemzet nem is tudta elgondolni a királyt koronázás nélkül és a királyság fogalmát nem is volt képes megkülönböztetni a szent korona birtokosának fogalmától”.⁶²

hatjuk, hogy sem a bécsi, sem a nantes-i okmány nem egyenlő felek szerződése. A bécsi úgynevezett békében Rudolf magyar király nevében Mátyás főherceg jóváhagyja a császári tanácsosok és Bocskai megbízottjainak egyezségét. IV. Henrik francia király pedig – a nem véletlenül igen bonyolult szerkezetű okmányok szerint – részint mint szuverén uralkodó engedélyezett bizonyos jogokat a hugenotta alattvalóinak, részint pedig egyezséget kötött az alattvalói egy csoportjával”.

⁵⁵ TÓTH István György: A katolikus megújulás ellentmondásai I. Ferdinánd uralma alatt. *Történelmi Szemle*, XLV. évf., 2003/1–2. 129–138.

⁵⁶ *CJH*. 1608. évi (k. e.) II. tc.

⁵⁷ PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, XXXVIII évf., 1996/2–3. 163–217.

⁵⁸ A Szent Korona 1551 és 1608 között Bécsben, illetve Prágában volt, ehhez ld. PÁLFFY Géza: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2018.

⁵⁹ *CJH*. 1608. évi (k. e.) IV. tc.

⁶⁰ TIMON Ákos: *A Szent Korona elmélete és a koronázás*. Budapest, Stephaneum, 1920. 36.

⁶¹ PÁLFFY Géza: Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkori Magyarországon. In: BÁTHORY Orsolya – KÓNYA Franciska (szerk.): *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016. 299–314.

⁶² FERDINADY Gejza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, 1895. 227.

Betöltötték az évtizedek óta üresedésben lévő koronaőri méltóságot, amely régi adóssága volt az udvarnak.⁶³ Csakúgy, mint a nádori, amely a *nagy* nádor, Nádasdy Tamás báró halála (†1562) óta üresedésben állt. A nádorok az (első) Aranybullától (1222) kezdve mindig az alkotmány(osság) őrei voltak – „örizze a nádorispán, ki az idő szerint leszen. Oly módon, hogy az írást mindenkor szeme előtt tartván, se ő maga meg ne tévedjen valamikép a mondott dolgokban, se királyt vagy nemeseket, avagy másokat megtévedni ne engedje”⁶⁴ –, az állami élet nélkülözhetetlen szereplői tehát. Éppen ezért most törvényben szabályozták, hogy a király két katolikus és két protestáns jelöltje közül az országgyűlés válasszon.⁶⁵ Ha a méltóság megüresedik, akkor a király egy éven belül országgyűlést hívjon össze a hivatal betöltése céljából, ha nem tenné, akkor – hivatalvesztés terhe mellett – az országbíró tegye meg. Erre egyébként már a következő évben sor is került, és az 1608-ban megválasztott protestáns Illésházy gróf⁶⁶ nádor után (†1609) az újkori magyar történelemben jelentős szerepet játszó család tagját, a szintén protestáns Thurzó György grófot⁶⁷ (†1616) emelték a nádori székbe.

A magyar nemesség az egész évszázad folyamán nagyon ügyesen megtalálta az alkalmat – leginkább a királyválasztásokat – arra, hogy ‘sarokba szorítsa’ Bécsét és kieszközölje a nádorválasztásokat az udvartól. Így II. Ferdinánd megválasztásával egyidejűleg (1618) ghymeshy és gácsi gróf Forgách Zsigmondot,⁶⁸ III. Ferdinánd megválasztása ürügyén (1625) galánthai Esterházy Miklóst,⁶⁹ IV. Ferdinánd utódlásáért cserében (1647) trakostyáni gróf Draskovics Jánost⁷⁰ majd nem sokkal később erdődi gróf Pálffy Pált⁷¹ (1649) illetve Lipót megválasztásáért (1655) hadadi gróf Wesselényi Ferencet⁷² ültették a nádori székbe. E politikába illeszthető a nikolsburgi békét köve-

⁶³ CJH. 1608. évi (k. u.) XVI. tc.

⁶⁴ CJH. 1222. évi XXXI. tc. „*septimum apud palatinum qui pro tempore fuerit, reservetur. Ita quod ipsam scripturam prae oculis semper habens, nec ipse deviet in aliquo praedictorum, nec regem vel nobiles seu alios consentiat deviare*”.

⁶⁵ CJH. 1608. évi (k. e.) III. tc.

⁶⁶ PÉTER Katalin: Illésházy Istvánról. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica*, 13. évf., 2008/2. 127–165.

⁶⁷ PÁLFFY Géza: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. *Történelmi Szemle*, LIII évf., 2011/1. 63–84.

⁶⁸ TUSOR Péter: Forgách Zsigmond katolizálása (Egy római misszilis [irodalom]történeti forrásértéke). In: IMRE Mihály – OLÁH Szabolcs – FAZEKAS Gergely Tamás – SZÁRAZ Orsolya (szerk.): *Eruditio, Virtus et constancia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 640–645.

⁶⁹ CJH. 1625. évi II. tc. Esterházy megválasztásában nemzetközi politikai összefüggések is jelentős szerephez jutottak, ld. HILLER István: Magyar nádorválasztás és európai politika. Az 1625. évi soproni országgyűlés nemzetközi diplomáciai vonatkozásai. *Soproni Szemle*, 43. évf., 1989/1. 56–65.

⁷⁰ CJH. 1647. évi I. tc.

⁷¹ CJH. 1649. évi I. tc., Pálffy nádor vonatkozásában ld. bővebben: PÉTER Katalin: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczi Zsigmond és Pálffy Pál)*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1972.

⁷² CJH. 1655. évi I. tc. Wesselényi náddal kapcsolatban ld. VÁRKONYI Gábor: Wesselényi Ferenc náddorá választása. In: ERDÉLYI Gabriella – TUSOR Péter (szerk.): *Mindennapok választása. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Budapest, MTA TTI, 2007. 87–110.

tően Gonzaga Eleonóra királyné koronázásával egyidőben (1622) bethlenfalvi Thurzó Szaniszló,⁷³ a Thököly-féle felkelés hatására pedig a kormányzóság megszűntét követően (1681) galánthai gróf Esterházy Pál⁷⁴ nádorrá való megválasztása is.

Vissza-visszatérő igényként fogalmazódik meg, hogy a király magyar ügyekben kizárólag magyar tanácsosok meghallgatásával hozzon döntést. Persze teljességében a gyakorlatban ezt kivitelezni nem nagyon lehetett. Hol húzódott a tisztán magyar (érdekeltségű) ügyeknek a határa és hol kezdődött a birodalmi (közös érdekű) ügyek világa? A pénzügyi és hadügyi – végvárrendszer, határvédelem költségei, idegen zsoldosok, kapitányok – kérdések fényében még inkább érdekes a dolog. E mellett kihangsúlyozták az ország pénzügy(igazgatás)i függetlenségét, és védték – a későbbi sorozatos megerősítések tükrében inkább kevesebb, mint több sikerrel – a magyar intézményeket a birodalmi adminisztráció törvénytelen beavatkozásaitól.⁷⁵ Ezzel párhuzamosan határozottan felléptek az ország közjáváira szemet vetett spekulánsok (uzsorások) ellen, őket a zálogba vett javaktól megfosztani és a belőlük származó jövedelem mértékében elmarasztalni rendelték. Eltiltották továbbá a pénzzé nem vert arany és ezüst kivitelét az országból.

A legfontosabb rendelkezések között van az országgyűlés szervezetét érintő cikely.⁷⁶ Bár ‘forradalmi’ változást ez sem hozott igazán, hiszen csupán hozzáigazították a jogot a már évtizedek óta szokásban lévő gyakorlathoz, miszerint kétkamarássá tették a törvényhozást. A nemesség az *alsótáblán* a vármegyei-, a szabad királyi városok polgársága pedig a városi követek útján képviseltette magát. Ferdinandy azt mondja, hogy

„az alsó táblának képviseleti alapon való szervezkedése oda a jobb módú tanultabb elemeket juttatta, ami az alsó táblának s ezzel a köznemességnek politikai súlyát is növelte. Másrészt a vármegye a köznemesség kezében volt, annak tiszti karát maga a nemesség választotta, mintegy ő maga volt a vármegye”.⁷⁷

Erekly István a nemesség és a városok viszonya, a városok országgyűlési képvisellete kapcsán érdekes megállapítást tesz:

⁷³ C.J.H. 1622. évi III. tc. Thurzó Szaniszló nádor tekintetében ld. újabban: LENGYEL Tünde: Thurzó Szaniszló, a Magyar Királyság nádora (1622–1625). In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron–Budapest, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, 2014. 79–92.

⁷⁴ C.J.H. 1681. évi I. tc. Esterházy Pálra vonatkozóan ld. MARTÍ Tibor: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál. In: Ács Pál (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Budapest, Reciti, 2015. 49–66.

⁷⁵ Erre vonatkozóan ld. EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácsiától a török kiűzéséig*. [Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet I.] Budapest, 1946.

⁷⁶ A rendi gyűlések nemzetközi jellemzőiről, fejlődéséről ld. OTTO HINTZE: Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes. In: OTTO HINTZE: *Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1962. 120–121.

⁷⁷ FERDINADY Gejza: *Az Arany Bulla. Közjogi tanulmány*. Budapest, MTA, 1899. 164.

„A régi magyar vármegyék és a székely székek – előjogaikra és kiváltságaikra feltékeny aristokratikus testületek voltak, a melyek egész a legújabb időkig felvették utasításaikba azt, hogy követjék az ország alaptörvényeit, szabadságait, mentességeit, előjogait és kiváltságait – a melyek mind a földbirtokos-osztálynak kedveztek, – tárgyalatni, a vármegyék szervezetét, – a mely szintén a földbirtokos-osztály kezébe adott minden hatalmat, kérdezgetni, vagv pláne tájékoztatni, s az országgyűlésen, – melyen ők voltak többségben, – az üléssel és szavazattal bíró törvényhatóságok számát növelni, oda a szab. kir. városok szaporítása révén a kereskedő- és iparos-osztályokat is bevinni s ezeket – mint Angliában történt, – túlsúlyra vergődni semmi esetre se engedjék”.⁷⁸

A bárók és a főpapság a *felső táblán* továbbra is személyesen jelent meg.⁷⁹ Itt kell idézni Illés József szavait, aki kiemelte, hogy

„a nemesség egysége a Werbőczy utáni fejlődésben megváltozik, a két rendre, főnemesire és köznemesire szétválás végbe megy. [...] Ez az átalakulás azonban épen nem jelenti a nyugot-európai értelemben vett rendi csoportosulást. A magyar jogfejlődés egész folyamán nem találkozunk oly nemesi rendi testületekkel (corpus), mint a minők a nyugat-európai jogfejlődésben szerepelnek. A főnemeseknek és köznemeseknek teljesen külön köz- és magánjoga, per- és büntetőjoga 1526 után, sőt 1608 után sem jött létre soha. [...] Nemcsak a főnemes áll közvetlenül a király alatt, hanem a köznemes is. Ezen a helyzeten mit sem változtatott az 1608. k. u. l. törvénycikk; mert a köznemes most sem került a főur alá”.⁸⁰

A két tábla konszenzusa, a király szentesítése és a jogszabály kihirdetése kellett ahhoz, hogy törvényről beszélhessünk. A király az ország szokásával vagy törvénnyel ellenkező rendeletet egyébként nem hozhatott (volna).⁸¹

A rendek kérelték Mátyást, hogy költözzön Magyarországra – csakúgy, mint elődei is –, és bár ígéretet tett rá, ahogyan sem elődei, sem ő maga, sem utódai soha nem költöztek Magyarországra, igaz Bécs viszonylag közel volt Pozsonyhoz, az országgyűléseken ő is és (többnyire) utódai is személyesen jelentek meg a karok és rendek előtt. II. Mátyás – bátyja uralmának zűrzavaros évtizedei után – kibékült a magyarsággal, rendezte a király és a nemzet közötti viszonyt, amely korábban konfliktusokkal volt terhelt. Jól ismerte a magyarokat, tudta és értette, hogy a Habsburg Monarchián belül

⁷⁸ EREKY István: *A Magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek*. Budapest, Grill, 1910. 8.

⁷⁹ Az 1608-ban meghozott rendelkezések jelentőségét mutatja, hogy 1848-ig kisebb kiegészítésekkel, változtatásokkal, de az akkor kialakított rend maradt meg, ld. SZIJÁRTÓ M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2016.; DOBSZAY Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2019.

⁸⁰ ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Budapest, 1910. 166.

⁸¹ Ezzel már korábban foglalkoztam: LIKTOR Zoltán Attila: „Ülj törvényt, Werbőczy”: A Tripartitum a jogalkotás és jogalkalmazás tükrében. 500 éves a magyar nemesség „bibliája” – Gondolatok Werbőczy István szellemi hagyatékához. *Forum: Publicationes Doctorandorum iuridicorum*, 7. évf. (2017) 143–161.

is végletekig ragaszkodnak hagyományaikhoz, alkotmányos identitásukhoz, ősi kiváltságaihoz és szabadságaikhoz. És bár nem volt súrlódásmentes magyarországi uralkodása, kétségtelenül reálpolitikus volt, aki megértette, hogy a magyarsággal csak akkor lehet dűlőre jutni, ha nem rákényszerítik a szokásaiktól idegen, akarattal pedig ellenkező döntéseket a birodalmi központból, hanem – a döntésbe bevonva őket – velük együttműködve, az értekeiket és érdekeiket is figyelembe véve kompromisszumot kötnek. Nálunk ugyanis nem tudták megtörni a rendiséget, és nem volt ahhoz hasonló bázisa sem annak, amire az örökös tartományokban az abszolutista rendszert építették.⁸² És ha döntött is Mátyás a magyarság feje fölött (mint például az 1617-ben a spanyol királlyal a magyar trón öröklésére vonatkozóan megkötött *Oñate-egyezség*ben) azokat később az országgyűléssel egyeztetve, összhangba hozta az alkotmánnyal.⁸³ Mátyás utódai, ha mind meg nem is értették ezt, annak megtartására a politikai erőviszonyok – előbb vagy utóbb – rákényszerítették őket.

3.1. A bécsi békesség, az 1608–1609-ben alkotott dekrétumok és a hitlevelek kapcsolata

A koronázási hitlevél – amint arra már fentebb utaltam – többségében a bécsi békesség pontjait foglalta magában, amelyet a megválasztott uralkodó még a koronázását megelőzően adott ki. II. Ferdinándtól kezdve minden királyunk hitlevelét beiktatták a Corpus Jurisba, a 17. században – tekintve, hogy királyaink még életükben elrendezték az utódlás kérdését – erre akkor került sor, amikor a király ténylegesen átvette az uralmat az országban és az első országgyűlést egybehívta. „IV. Ferdinánd hitlevele azért nem iktatott törvénybe, mert ő még apja életében elhalálozott, a hitlevél pedig mindig csak azon király trónraléptével iktatott törvénybe, a ki azt kiadta”.⁸⁴ Külön utalás is volt arra, hogy a megválasztott király nem fog az elődje életében – annak felhatalmazása nélkül – az ország ügyeibe avatkozni.⁸⁵ A 18. századtól ez a fordulat kimaradt, ugyanis onnantól kezdve az utódlás kérdése – V. Ferdinánd (1830) kivételével⁸⁶ – már nem a király életében rendeztetett el, mert azt az öröklési törvény eleve rögzítette.⁸⁷ A hitlevél már a Habsburg időszakot megelőzően is gyakorlatban volt, századfordulós nagy közjogásaink (Timon, Ferdinandy) azt egészen az Árpádok idejére visszavezetik, noha akkor még az ország jogainak tiszteletben tartására vonatkozott a forma, „az első nyomát annak, hogy a király koronáztatása alkalmával nemcsak az egyház védelmére, hanem az ország jogainak fenntartására is esküt tesz, II. Andrásnál találjuk”.⁸⁸

⁸² MAKKAJ László: Az abszolutizmus társadalmi bázisának kialakulása az osztrák Habsburgok országában. *Történelmi Szemle*, 3. évf., 1960/3. 193–223.

⁸³ LIKTOR Zoltán Attila: A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az *Oñate-egyezség* (1617) tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, XVI. évf., 2020/1. 163–192.

⁸⁴ FERDINANDY (1895) i. m. 205.

⁸⁵ Ld. pl. *CJH*. 1622. évi II. tc. 23. §.

⁸⁶ Soós István: *Egy elfeledett koronázás a reformkorban – Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén*. Budapest, MTA BTK TTI, 2017.

⁸⁷ V. Ferdinánd esetében sem a hitlevélbe, hanem a koronázását becikkelyező törvénybe került már be, ld. *CJH*. 1830. évi I. tc.

⁸⁸ FERDINANDY Gejza: *A koronázás és közjogi jelentősége*. II. k. Budapest, Athenaeum 1893. 212–234. 214.

Szövegszerűen nem ismerjük ezeknek az okmányoknak a többségét, bár a dekrétumok már visszautalnak rájuk. Zsigmondét igen, bár még az sem került be a Corpus Jurisba. „Ez időtől kezdve állandóan találkozunk alkotmánybiztosító oklevéllel, majd választási alku, majd alkotmánybiztosító decretum formájában, a melyekből a Habsburg-házbeli királyok alatt a hitlevél fejlődött ki”.⁸⁹

Zsigmond esküjének szövegét ismerjük, bár még az sem került be a Corpus Jurisba. Alberté ismeretlen, az első törvénybe iktatott textus Habsburg Lászlóé.⁹⁰

„Ezen időtől kezdve egész határozottan domborodik ki a hitlevél és a koronázási eskü közötti különbség, mert míg az előbbi a megválasztás feltételeinek pontonkénti felsorolása, melyet a megválasztott király a koronázást megelőzőleg szokott elfogadni és megerősíteni, addig az utóbbi általános biztosításokat foglal magában és a koronázás alatt tétetik le”.⁹¹

Mátyás a koronázásakor (1464) tette le – az Aranybulla, Lajos és Zsigmond törvényeinek megtartására vonatkozó – juramentumát, amely szintén bekerült a Corpus Jurisba.⁹² A Mohács előtti időszakból a legjelentősebb oklevél az kétségtelenül II. Ulászlóé, amit már önmagában bizonyít, hogy – a középkori ‘hitlevelek’ közül egyedülként – helyet kapott a magyar törvénytárban is. A 17. századi hitlevelekhez csak ez mérhető igazán, a farkashidai egyezségről (1490) már korábban írtam.⁹³ Rác Lajos szerint „a kialakuló gyakorlat mögött az az elv munkálhatott, hogy mindig az új dinasztiát kell szoros feltételekkel körbe venni, míg a leszármazók a kialakított kormányzási keretek megtartására tettek csak esküt”.⁹⁴

Mohácsot követően a trónt elfoglaló Habsburg Ferdinándtól nem ismerünk kiadott ‘hitlevelet’, csupán a fehérvári koronázásakor letett esküjét („Juramentum Ferdinandi regis, postea imperatoris, quod tempore suae Coronationis, in Alba Regali praestitit, fuit his verbis conceptum”) találjuk a Corpus Jurisban.⁹⁵ Közvetlen utódai (Miksa és Rudolf) részéről sem hitlevélről nincs tudomásunk, sem esküjük szövege nem került be a Corpus Jurisba. Rudolf megválasztása és koronázása kapcsán is csak az ország szabadságainak és mentességeinek megtartása iránti igénynek az uralkodó felé támasztása és az arra tett ígéretre történt utalás („pro conservandis, et defendendis antiquis regni libertatibus, et legibus, ac majorum suorum institutis, ad quae observanda, utraque eorum majestas solemniter sese obstrinxit; humiliter supplicaverint”) jelenik meg szö-

⁸⁹ TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Hornyánszky, 1903. 502.

⁹⁰ *CJH*. 1453. évi I. tc.

⁹¹ FERDINANDY (1893) i. m. 216.

⁹² *CJH*. 1464. évi dekrétum így kezdődik: *Confirmatio decretorum Ludovici, Andreae et Sigismundi imperatoris ac regum Hungariae, per Matthiam regem*.

⁹³ LIKTOR Zoltán Attila: A farkashidai egyezés (1490) – Stratégiai mélység a közjog tükrében. Adalékok a Jagelló-Európa történetéhez. *Jog és Állam*, 22. évf., 2018/1. 196–217.

⁹⁴ RÁCZ Lajos: Uralkodói eskük (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség). *Jogtörténeti Szemle*, 1992/2. 42–47.

⁹⁵ *CJH*. 1527. évi dekrétum.

vegszerűen.⁹⁶ A 17. század elején a Bocskay-felkelés, Rudolf lemondatása és II. Mátyás utódlásának kérdése volt az, amely a rendeket kézzel fogható előnybe hozta az udvarral szemben, hiszen Ferdinánd főherceg megválasztásáért cserében kikövetelték a hitlevél kiadását, illetve annak becikkelyezését a törvények közé.⁹⁷ A század folyamán kiadott hitlevelekben kivétel nélkül ugyanez a fordulat jelenik meg, de általános kötelezettségként majd csak az örökös királyság elfogadásakor iktatják a törvények közé.⁹⁸ A 17. században tehát a hitlevél újra és ténylegesen a rendek és a király(jelölt) közötti egyezkedés – a király felvállalt uralkodásának feltételeit tárgyzó – eredménye lett. A II. Ferdinánd által 1618-ban kiadott okmány terjedelmes (tizenhét feltételt tartalmazó) szövege állandósult – és kisebb változtatásoktól, szófordulatoktól eltekintve –, az csak az örökös királyság elfogadásának és a török kiűzésének időszakában módosult (szűkült) jelentősen, hogy végül a 18. századra öt kondícióban állapodjon meg, bár Ferdinandy szerint ezzel:

„nem kötelezik az országgyűlést arra, hogy szóról-szóra az előd hitlevelét terjeszszék elfogadás végett a megkoronázandó király elé, mert az 5. pontban megállapított kötelezettség célja nem a hitlevél szövegének végleges megállapítása, hanem egyrésről a nemzet biztosítása azon veszély ellen, hogy a trónralépő utód a hitlevelet kiadni egyáltalán vonakodnék, vagy pedig oly hitlevelet akarna kiadni, mely az előd hitlevele által nyújtott biztosítékokat nem foglalja magában”.⁹⁹

Ezzel teljesen azonos véleményen volt Beöthy Ákos, aki a reformkori közjogfejlődéssel foglalkozó írásában a kifejti, hogy a hitlevelet általában a realitásokhoz igazították, de legalábbis igazíthatták volna:

„a követek táblájának felfogása oda lyukadt ki, hogy a királyi meghívó levélnek azon pontja, miszerint az újonnan megkoronázandó király a szokásban levő megállapított hitlevelet – *erga praemittendam praestabilitae diplomaticae assecurationis acceptationem* fogja kiállítani, annyiban sérelmes, amennyiben az országgyűlést elűtné azon jogától, hogy az előbbi hitleveleken az ország érdekében módosításokat eszközölhessen. [...] Annyit azonban a rendek mégis kijelentettek, hogy a hitlevél bővítéséhez az országgyűlésnek jussa van, habár ezúttal – *hac vice* – az ország rendei bele is nyugodtak abba, hogy az változatlanul megmaradjon”.¹⁰⁰

⁹⁶ *CJH.* 1572. évi II. tc.

⁹⁷ *CJH.* 1622. évi II. tc. 24. §.

⁹⁸ *CJH.* 1687. évi II. tc.

⁹⁹ FERDINANDY (1893) i. m. 222.

¹⁰⁰ BEÖTHY ÁKOS: *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei.* 2. rész. Budapest, Athenaeum, 1904. 249.

Az ország szabadságai, mentességei, kiváltságai és jogai mellett kifejezetten utalás történik a bécsi békesség, az 1608. és 1609. évi dekrétumok megtartására.¹⁰¹ Külön nevesítik a szabad királyi városok jogainak „quod civitates liberas, et montanas, in suis iuribus, libertatibus, privilegiis, et immunitatibus, conservabit” tiszteletben tartását.¹⁰² Egy cikkely foglalkozik a vallásszabadsággal, amely gyakorlatilag a bécsi békességből egy az egyben emeli át a szöveget. Lipót hitlevelében ehhez jön még az 1645-ben megkötött és 1647-ben becikkelyezett linczi békesség megtartására „nec non modernae etiam imperatoriae, regiaeque majestatis conclusionem novissimi tractatus, et pacificationis Licensis [...] sua serenitas firmiter, et sancte observabit” történt hivatkozás.¹⁰³ A hatalomváltásig történt sérelmek orvoslását a trónváltozást követően hat hónapon belül összehívandó országgyűlésen teszi a király kötelezettségévé a szöveg, emellett általánosságban az országgyűlést három évente rendeli összehívni.¹⁰⁴ A Szent Koronát az országban, a koronaörök kezén kell hagynia, azt az országból semmi indokkal sem viheti ki. A koronaörök tekintetében is a két vallási felekezetből való választást rendeli el, amit még sem a bécsi békesség, sem az 1608-as törvények nem mondtak ki.¹⁰⁵

Belefoglalják a régi törekvést, hogy magyar ügyekben magyarokkal tanácskozzon „quod quando de rebus, et negotiis regni Hungariae, aut partium ei subjectarum agetur; ea per Hungaros tractare, et cunsultare dignabitur” a király.¹⁰⁶ Ehhez tartozik, hogy a nádorválasztás valamint a nádori és a báni joghatóság is épségben megtartandó¹⁰⁷ „quod in palatini electione, ejusdemque autoritate, jurisdictione, et officio juxta artic. [...] de banatu etiam [...] effectuabit”, a tisztségeket, kapitányságokat pedig magyaroknak adja a király.¹⁰⁸ Háborút az országgyűlés nélkül nem indíthat, idegen katonaságot kiviszi az országból,¹⁰⁹ a határvédelemről és a végvárakról pedig gondoskodik,¹¹⁰ az

¹⁰¹ CJH. 1622. évi II. tc. 7. §.

¹⁰² CJH. 1622. évi II. tc. 15. §.

¹⁰³ CJH. 1659. évi I. tc. 2. §. A linczi békességgel kapcsolatosan ld. ZSILINSZKY Mihály: *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényecikkek története*. Budapest, Hornyánszky, 1890.; de újabban: PÉTER Katalin: A protestáns vallásszabadságért folyó harc az 1646–1647. évi országgyűlésen. *Egyháztörténeti Szemle*, 7. évf., 2006/2. <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-protvallszab.htm>

¹⁰⁴ CJH. 1622. évi II. tc. 8. §.

¹⁰⁵ CJH. 1622. évi II. tc. 16. §. A koronát még a 17. század folyamán Lipót uralkodása alatt többször is kiviszik az országból, erre vonatkozóan ld. PÁLFFY (2018) i. m.

¹⁰⁶ CJH. 1622. évi II. tc. 9. §.

¹⁰⁷ CJH. 1622. évi II. tc. 13. §. A nádorok jogállásra ld. C. TÓTH Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és a helytartói intézmény története (1342–1562)*. Budapest, 2016. A bánok 16-17. századi jogállására és a báni hatalomért folytatott küzdelemre vonatkozóan ld. újabban: VARGA Szabolcs: Bán vagy alkirály? A horvát–szlavón báni hatalom változása a 16–17. században. In: FODOR Pál – SOKCSEVITS Dénes (főszerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. 160–167.

¹⁰⁸ CJH. 1622. évi II. tc. 10. §., A gyakorlati megvalósulást lásd: PÁLFFY Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16-17. században. *Történelmi Szemle*, 39. évf., 1997/2. 257–288.

¹⁰⁹ CJH. 1622. évi II. tc. 19. §.

¹¹⁰ CJH. 1622. évi II. tc. 14. §.

ország területi integritását megtartja, az elidegenített részeket pedig visszaszerzi.¹¹¹ A leghosszabb cikkely az igazságszolgáltatással foglalkozik, a (nyolcados) törvényszékek folyamatos működését, a bírák valláskülönbségre való tekintet nélküli kinevezését írja elő, törvényes végrehajtást a király nem akadályoz, sem törvénytelen ítéletet, sem törvénytelen végrehajtást maga el nem tűr.¹¹² Explicite belefoglalják, hogy hazai peres feleket idegen hatalomhoz vagy bírósághoz citálni nem enged a király.¹¹³

Az örökös királyság elfogadását (1687) követően az udvar elérte, hogy a hitlevélben foglalt pontokat radikálisan lecsökkentsék, annak tartalmát korlátozzák. Az ország jogainak, mentességeinek, szabadságainak, szokásainak megtartására ugyan kötelezi magát az uralkodó, de az ellenállási záradékból kihúzták a *jus resistendit*, lényegében az intézmény ‘méregfogát’. Kötelezi magát a király, hogy a Szent Koronát a koronaörök kezén hagyja (érdekes, hogy kimarad a vallásfelekezetre való szövetszerű utalás), a visszatérő országrészeket a királyságba visszakebelezi, a fiág – illetve Mária Teréziától kezdve a leányág – kihalása esetére a szabad királyválasztás jogának visszaszállását garantálják. Végül kötelezővé teszi, hogy utódja is adja ki a hitlevelet koronázását megelőzően.

Elmarad a bécsi békességre, a vallásszabadságra, a nádorválasztásra, az országgyűlés összehívásának kötelezettségére, az igazságszolgáltatásra való utalás. Ezzel együtt is oszthatjuk Ferdinandy megállapítását, aki úgy fogalmaz, hogy

„a míg Magyarország választókirályság vala, a kir. felavatási oklevelek condiókat, feltételeket foglaltak magukban, a melyek tartalmukra igen különbözők voltak egymástól; továbbá azon időben a felavatási oklevél nem alkotmánybiztosító intézmény, hanem a nemzet és választott királya közt a kölcsönös jogviszonyokat szabályozó szerződés volt. A trónöröklés kimondása óta azonban a felavatási hitlevél alkotmánybiztosító intézmény, tehát minden örökös királyra egyaránt kötelező”.¹¹⁴

¹¹¹ CJH. 1622. évi II. tc. 17. §.

¹¹² CJH. 1622. évi II. tc. 11. §.

¹¹³ CJH. 1622. évi II. tc. 9. §. A központi bíróságokról kiváló összefoglaló művet írt VINKLER János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. I. kötet. A központi igazságügyi szervezet*. Pécs, Dunántúl könyvkiadó, 1921.

¹¹⁴ FERDINANDY i. m. (1893) 221.